

Проф. др Миомир Дашић

ЛАЛИЋЕВА ЛИТЕРАРНА МЕЂА - ИСТОРИЈСКА ТРЕПЧА*

Михаило Лалић (1914-1993) рођен је 7. октобра 1914. године у селу Трепчи (како је и сам радо наглашавао, код Андријевице), на средокраћу пута Беране - Андријевица, смјештеном у долини Трепачке ријеке, с изласком на Лим. У својим романима овај даровити писац родну Трепчу је именовао као село Међу, док осталим топонимима обично није мијењао имена, иако се многи налазе у атару Трепче.

Цјелокупно књижевно, иначе обимно, дјело Михаила Лалића говори да је он посједовао широко историјско знање и изванредан смисао да историјске догађаје, појаве и узорно народно предање, као битан елемент историјске свијести о себи и свом народу, изрази и преточи на историјски синтетичан начин у питко, надахнуто књижевно штиво. У Лалићевим романима има толико историјске грађе: о догађајима, појавама, народној традицији, личности, да се о њима може говорити и као о историјским романима. Али историјски роман као књижевна врста није предмет овог мог скромног саопштења. Јер, то је, држим, велика тема чија обрада припада, у првом реду, књижевним историчарима. Моја пажња биће усмјерена на покушај да дам одговор на питања: Зашто је М. Лалић својој родној Трепчи, за коју је био толико дубоко емотивно везан, у својим књижевним дјелима дао симболично име Међа? Који су га историјски разлози, осим што је име Међа поетичније, а можда и због тога да избјегне могуће неспоразуме са својим Трепчанима, могли навести да име Трепча замијени именом Међа? Какав је историјски знак, симбол имена Међа?

*) Рад је написан као реферат саопштен у краћој верзији (7. октобра 1994) на Међународном научном скупу „Књижевно дјело Михаила Лалића”, одржаном у организацији Црногорске академије наука и умјетности и скупштина општина Беране и Андријевица, 6. и 7. октобра 1994. године у Беранама и Андријевици.

I

Читајући Лалићеве романи, а и друге његове радове, увијек се име Међа јавља као препознатљиво за село Тречу. Лалић је, како ми се чини, први пут ово име употребио у роману ЗЛО ПРОЉЕЋЕ, а затим га сретамо и у романима ЛЕЛЕЈСКА ГОРА (обје верзије), РАТНА СРЕЋА,¹ као и неким другим књижевним радовима. Тако, на примјер, главни јунак у роману ЗЛО ПРОЉЕЋЕ, београдски студент Ладо Тајовић (књижевни критичари, а и многи други познаваоци писца, у овом јунаку препознају Лалића), вративши се из њемачким бомбама разореног Београда, тог злог прољећа, априла 1941. године, у своје родно село Међу, сусрет са својим земљацима, у приповједно-описним пасажима, овако доживљава:

„Утишало се село Међа, нема више оних галамџија. Ни пси, ни пјетлови, ниједна од четири водјенице не ради. Тек касно, са шумовитих коса Пискаве долине, јави се Којо Милетић као да духове сазива. Још је жив, значи. Он причека одјеке или одзив какав да чује, па опет заурла сам под Мучњем и Туријом, као посљедњи преостали човјек на свијету, да самог себе, и да мене овдје, охрабри и разговори.”

„То одијело, једино што сам успио да донесем, сувише је fino за село Међу. Тамно љубичаста тканина с танким црвеним пругама - то је читаво разметање овдје...”²

И у даљим пасажима Ладо Тајовић приповиједа читаоцу како се креће кроз простор своје Међе и њене околине, спомињући разна мјеста именима којим су се она одувјек називала, а нека назива и симболично измишљеним, као што су имена: села Утрг, и Бреза, сусједна Међа, а у ствари ради се о засеоцима села Тречче. Тајовић се креће не само кроз простор свог завичаја већ и кроз вријеме, прошло и своје (садашње), кроз свој свијет и свијет своје средине. У том кретању навиру му сјећања из дјетињства и младости, која га повремено воде и у размишљање о давнини, о постанку Међе, о језеру које је испуњавало Лимску долину до Тифрана прије него што је клисуру просјекао Лим, размишља о појединим историјским локалитетима. Та Ладова визија простора и времена изражена је у следећа два пасажа:

„Направио сам многе окуке козјим стазама које се пењу ка Караци. Преко грмља гледам под собом сву долину ријеке Међе, дугу и уску, испод Мучња, гдје се рађају тмурна села - Утрг, Међа и Бреза, цестом пресјечена у проширеној равници крај Лима. И види се зелено Глужје између Међе и Утрга - ту се спуштао један дуг глечерски језик са Жељина, давно једном кад Лим није постојао, у језеро што се спуштало од Ђаф-Бора до Тифрана. И види се гробље на саставцима Међе и Брезе, заједничко, с огромним плочама довученим из Турије...”³

¹ Сабрана дјела Михаила Лалића, издавачи: Нолит - Београд, Побједа Титоград, 1979. година (романи: „Зло прољеће”, „Лелејска гора”, „Ратна срећа”). Цитати у овом раду су наведени према овом издању.

² М. Лалић, *Зло прољеће*, стр. 13-14.

³ Исто, стр. 20.

„Али друштво, што смо га налазили, било је углавном исто - дјевојке из Међе и Утрга, понекад чак и одоздо из Брезе, и све су биле лијепе на неки други начин. Неко вријеме долазио је и мали један дјечак, учитељев син - Баћо. Послије он преста да долази: био је нашао некакву бомбу и куцнуо о зид, и тако погинуо као одрасли људи што гину, а ја сам с Караце гледао, с нејасном дјечјом завишћу, како га носе на гробље, код моје мајке: некакав дуг ред људи што је љутито зујао и мрморио кроз прогрушале воћњаке...”⁴

Лалићеви описи природе и људи његове Међе (Трепче) су живи, увијек испуњени понеким детаљем из узорног народног предања, као на примјер:

„Јесен је још трајала по њивама и залазила уз планину - тако дугу и богату да је више никад не доживјех. Сва златна од лишћа и сребрна од слана, плава од неба и од дима чобанских огњева, који као да су се дозивали с брда на брдо, преко ријеке Међе и преко Лима. И звона овнујска као да су се дозивала и као да су разговарала - она из Маља с онима из Клина, и с Караце и из Пискаве долине, преко вода што су текле сасвим бистре...”⁵

„Је ли то равно с друге стране, или је долина, или су осулине и понори - нијесам знао. И онда сам измишљао како изгледа Ђоров јавор и Јаков гроб, док одозго из западног неба падаху звониви овнујских чактара, утишани даљином, разријеђени и охоли, у неправилним размацима. И бијаше бука бикова с Волујника низ зелену Калуђерову ливаду и низ стрми Клин, преко Седла, те се котрљаше у тијесну долину Међе као крупно камење...”⁶

Ладо Тајовић, размишљајући о тешком животу своје генерације, налази утјеху у историјској причи, живом предању, да није било лакше ни њиховим далеким прецима, који су силазили „из љеворечких потока”, као сиротиња, „у ове долине подијељене међу беговима, притиснуте климентачким сточарима” и против њих се дуго борили да би се ондје настанили и опстали. Под тим условима је и запосједнута у XVIII вијеку од стране Љеворечана - Васојевића и Лалићева Трепча, односно Међа, чију ће истоимену ријеку (Трепачку) Турци касније прогласити за „границу, средином корита”, што је очигледно био довољан историјски разлог да Лалић и ријеку назове Међом.

Кроз казивање Лада Тајовића, у првом лицу, често прекидано или повезивано кратким дијалозима између њега и других личности у роману, при чему главни јунак чини честе дигресије у прошлост, Лалић, на синтетички начин саопштава историјско виђење своје Међе (Трепче) и тешког живота њених људи.

„Ни дједовима, уназад, у недоглед, није било лакше но нама. Силазили су из љеворечких потока, сиротиња, у ове долине подијељене

⁴ Исто, стр. 21-22.

⁵ Исто, стр. 29-30.

⁶ Исто, стр. 156.

међу беговима, притиснуте климентачким сточарима. И онда су се тукли с Климентима, сто година или више, за туђу земљу, и потукли их и растјерали у збјегове. Затим су почели кавгу с беговима и полако их истиснули - сами. Нико им није помогао, без наде су били, а упорни као несрећа..."⁷

II

Пошто се Лалић кроз уста свог јунака упустио у казивање о прошлости Међе, (Тречче), углавном на основу народног историјског памћења, да видимо шта нам писани и други историјски извори говоре, саопштавају о прошлости Лалићеве Тречче. Тречча, између Андријевице и Берана, спада, нема сумње, у једно од најстаријих српских средњовјековних насеља у Горњем Полимљу - Васојевићима. Име *Тречча* (Тречча) изведена је од глагола *тријевити* и изворно значи *крчевина*, искрчено земљиште. Ријеч је, дакле, о словенском, односно српском имену насеља. Иначе, име Тречча је доста често на српском етничком простору.⁸

На горњем току Лима, у средњем вијеку и све до краја XVIII стољећа, постојало је и село Тречча у жупи, односно нахији Плав, чији је атар излазио на обалу Плавског језера, а на другој страни до међа села Досуђе. О средњовјековној Треччи код Плава знамо нешто више јер се ово насеље помиње читавих сто педесет година прије него што ће се у писаним документима јавити Лалићева родна Тречча. Наиме, Тречча у

⁷ Исто, стр. 243-244.

⁸ О имену Тречче постоји, међутим, мјесно предање по коме су селу дали име Војиновићи, који као старинци живе овдје (и данас их има 3 куће - породице) још од краја XIV стољећа. Они држе да су њихови далеки преци властела Војиновићи који су заузимали истакнуте положаје на двору цара Душана, а после распада Српског царства постали су веома моћни обласни господари. Ова угледна племићка породица имала је посједе на Косову, поред осталих и у Учитрн и Треччу. Наводно, после Косовског боја 1389. године један дио тих Војиновића из Косовске Тречче, будући да су били на главном правцу турских освајања, добјегао је у Горње Полимље и ондје, у жупи Будимља, том свом новом насељу дали име *Тречча*, као успомену на напуштену Треччу. То предање „од косовских Војиновића” прихватили су и Васојевићи, који су село Треччу населили првих деценија XVIII стољећа. Занимљиво је истаћи да се предање о преношењу имена Тречча доводи у везу с Војиновићима и њиховим посједом рудника Тречча и по томе да су они и у свом новом завичају наводно организовали копање и топљење руде. Неких трагова некадашњег рударења заиста се налазило и у овдашњој Треччи. Мирко Раичевић, који је ишао трагом тог предања, пише да је открио (прије тридесет година) у селу Треччи „одливке, шљаку рудаче и примјерак руде од које потиче шљака”. Мјесто гдје се руда обрађивала /вјероватно оловно-цинкана) „и данас се зове Ковачица” (Мирко Раичевић, *Прошлост и становништво села Тречча*, Токови, 12-13 1976, стр. 60-70).

Назив Ковачица, и остаци рудаче, као остали трагови руде од које потиче шљака и нађени одливци, упућују на закључак да је у селу Треччи могао бити неки мањи средњевјековни рудник, који је искључиво имао локални карактер. Што се тиче имена Тречча, његово етимолошко словенско поријекло није спорно. Спорно остаје предање да Војиновићи у Треччи воде поријекло од властелинске куће косовских Војиновића и да су они овом селу дали име по руднику Треччи, јер те чињенице немају упоришта у писаним изворима.

жупи Плав је пописана и омеђена у Дечанској хрисовуљи, тј. оснивачкој повељи коју су краљ Стефан Урош II Дечански и син му Душан издали манастиру Дечанима (1330, 1335. године). Тако је ова Трпача чинила саставни дио Дечанског властелинства. У попису (дефтеру) Скадарског санцака из 1485. године, коме је последије пада под турску власт (Горње Полимље жупе Будимља, Бихор и Плав Турци су освојили 1455. године) административно - територијално припала нахија (жупа) Плав, село Трпача је уписано са 42 домаћинства (од којих 5 бећарских и 2 удовичка): Али, двјеста година касније доћи ће до затирања имена Трпача, највјероватније последије Велике сеобе Срба 1690. године, када се знатан дио српског свијета покренуо на сеобу, плашећи се турске одмазде, будући да се налазио на ратујућој страни хришћанских сила - Аустрије и Млетачке Републике. Тада је полузапустјелу Трпачу насилно трајно запосио климентачки род Мартиновићи (као католици, али су убрзо примили ислам), по коме ће се од почетка XVIII стољећа и село (све до данас) назвати *Мартиновићи*.⁹

Друго село Трпача (Лалићева Међа) први пут се у писаном документу помиње у попису (дефтеру) Скадарског санцака из 1485. године. Тамо стоји да село Трпача припада нахији Комнин, чије је друго име Будимља (до турског освајања 1455. године жупа Будимље).¹⁰ Али и ова Трпача је много старије српско насеље. На такав закључак упућује више података. Један од њих је да је село Трпача, када је уписано у поменути турски дефтер ради разрезивања харача и других намета, имало 60 домаћинстава (од којих 10 самачких и 7 удовичких), што говори да је било једно од највећих у нахији Будимља и да је имало своју прошлост од раније. Прије него што су Турци овладали и облашћу Горњег Полимља, у доба Немањића, за вријеме кнеза Лазара и његовог сина деспота Стефана Лазаревића и касније деспота Ђурађа Бранковића,

⁹ Види: М. Милојевић, *Дечанска хрисовуља*, ГСУД, бр. 3, Београд 1880, стр. 39-44; Радомир Ивановић, *Дечанско властелинство*, Историски часопис IV, Београд 1954, стр. 173-266; Мирко Барјактаровић, *О Плаву 14. вијека*, Токови, 12-13 (Иванград 1976) стр. 63-64; Исти *Где се налазило село Трпача у средњевјековној Жупи Плав*, Гласник Српског географског друштва, бр. 51, (Београд, 1986, стр. 70, 119; S. Pulahu, *Defteri i registrimii te sanxakut te scodres i viiit 1485, I, Tirane 1974*, 96-112; Митар Пешикан, *Стара имена из Трпаче и око ње*, САНУ, Михаилу Лалићу у почаст (Зборник радова), Титоград 1984, стр. 71.

¹⁰ Тешко је утврдити поријекло имена Комнин, које S. Pulahu наводи као друго име за нахију Будимља (Видјети: С. Pulahu, *Defteri i registrimii te sanxakut te scodres i viiit 1485, I*, 73). Изразио сам сумњу у постојање и поријекло тог имена у својој студији *Постанак Берана и утицај Беранског тржишта на развој привредних и друштвених односа у Горњем Полимљу шездесетих и седамдесетих година XIX вијека* (Историски записи, 1977/1, 50-51 и напомена 4). Али касније, трагајући за рјешењем имена Комнин као другог назива нахије Будимље, консултовао сам и одличног znalца турског језика академика и универзитетског професора историје др Милана Васића, који ми је поново читао, у Сарајеву 1981. године, пописни дефтер Скадарског санцака из 1485. године (фотокопије оригинала) и утврдио да се у оригиналу ово име не помиње као Чуметин. (Видјети: М. Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, 99-100). Како је S. Pulahu дошао до имена Комнин за нахију (жупу) Будимље остаје за даље истраживање, али је нејасно и име Чуметин.

по свему судећи, Трепча је у административно-територијалном погледу припадала жупи Будимље.¹¹

У историјској науци има мишљења да је у Горњем Полимљу у средњем вијеку постојала између жупе Будимље (обухватала је углавном територију данашње општине Беране, можда без горњобихорских села - Петњичког подручја) и жупе Плав, и жупа *Добра Река* (данашњи андријевички крај). Име Добра Река са засеоцима помиње се, истина, само као село које су краљеви Стефан Дечански и Душан својим хрисовуљама даривали манастиру Дечанима, са 62 куће (по попису из 1330. године, односно са 71 по другом из 1335. године). Тада је Добра Река са засеоцима, од којих се једино помиње по имену Коњуси, судећи према топонимима чија су се имена сачувала до данас, обухватала слив ријеке Злоречице од њеног ушћа у Лим па све до Кома, односно знатан дио данашње андријевичке општине. Као што се зна, име села Добра Река данас не постоји, а није споменуто ни у дефтеру Скадарског санцака из 1485. године, док су Котоси (Коњуси) и друга села андријевичког краја пописана у саставу нахије Зла Ријека (Изла Ријека), односно Злоречица. Ако се зна да је турска власт само преименовала затечене жупе у нахије (име арапско за административно-територијалну јединицу), у почетку не дирајући у њихову унутрашњу структуру, онда та чињеница даје повода да тврдимо да је постојала и жупа *Добра Река* која је вјероватно касније, а свакако прије 1485. године, због подивљалости и катастрофалног плављења насеља дуж свог корита могла добити назив Зла Ријека, односно данашњи Злоречица. Оно што, међутим, остаје нејасно тиче се граница жупе Добра Река (Зла Ријека).¹² Према поменутом дефтеру Скадарског санцака, ова планинска жупа, односно нахија, са нахијом Плав имала је, углавном, природну границу (ишла је гребенима од истичних огранака Комова до Зелетина и Превије на Јерињу главу и у Сутјеској прелазила Лим и пела се на Бал, док јој је сјеверна међа са сусједном жупом (нахијом) Будимље вјероватно била на коси која дијели села Трешњево и Трепчу. То би био први траг о Трепчи као граничном селу између двију жупа.

Да је Трепча веома старо насеље говоре и бројни остаци старина у њеном атару, међу којима и двију цркава. Једна од њих се налазила на лијевој страни Трепачке ријеке и била је посвећена св. Спасу, по чему се то мјесто и данас назива *Црквина*, заселак *Спасојевица*. Црква је толико уништена да осим остатака развалина - нешто камена и креча - других трагова данас нема. Предање казује да је црква била подигнута у XIV вијеку и да су је Турци порушили, по свој прилици, између прве и друге сеобе Срба (1690. и 1738/39). Око цркве било је гробље, за које се држи да

¹¹ О томе видјети опширније у мојој књизи *Васојевићи од помена до 1860. године*, а посебно стр. 115-118.

¹² О проблему да ли је постојала жупа Добра Река опширније сам расправљао у студији *Феудални односи и етничка кретања у Горњем Полимљу у XVIII вијеку и првој половини XIX вијека*, Историјски записи 3 (1980), стр. 6-8, напомена 2а; видјети о томе и у мојој књизи *Васојевићи од помена до 1860. године*, стр. 70-71.

је „било латинско” Од тог гробља су очувани само неки гробови. Старинци су причали истраживачима да је у том гробљу постојао један мрамор „од кречњака са уклесаним крстом у средини” и исписан „неким старословенским текстом” Око цркве је, судећи по траговима, било и старих грађевина, чије су остатке уништили мјештани проширујући своја имања. Старинци су запамтили око цркве и доста старих брестова, од којих су посљедњи посјечени првих деценија овог вијека. Од других обиљежја старине најзначајнији је већ поменути „високи мрамор” забиљежио је прије шездесет година др Радослав Вешовић. Други, нешто млађи истраживач етнографске грађе, М. Раичевић, биљежи да се тај познати „мрамор” налази јужно од мјеста Црквине, на источној страни заравни засеока Спасојевица, и да стоји „80 см изнад земље, а толико је и укопан”, да је у облику призме и да је исклесан од кречњака из околине. Трепчани су том мрамору придавали велику вриједност.¹³

„Народ вјерује да је то неки аманет од старине (међа између земље Дечана и земље Ђурђевих Ступова), или што слично, те да се не смије дирати” - каже Р. Вешовић. И по М. Раичевићу, који такође саопштава предање, поменути мрамор био је „међа између властелинства манастира Дечан и Ђурђевих Ступова” Њему је причао старинац Петар Ивановић, да је 1912. године боравио у Дечанима, и да је наводно прочитао текст који је био уписан на том међашу, а који је у препису гласио: „међа у камен Студенац у Трепчи, Лучино брдо (код Ћетковића) и Јаворак - између Дечана и Ђурђевих Ступова.” Још један аутор претпоставља да је тај „излизани камен” на Спасојевици био „међаш између Дечана и Будимље”, али допушта да је можда био и „спомен неком заслужном становнику мјеста”.¹⁴

Иако се ова казивања не могу изворима потврдити, није искључено да је ту, на мјесту Спасојевићи, гдје се налазила стара црква Св. Спаса, могла бити и нека међа између властелинства манастира Дечана и Ђурђевих Ступова, а, можда, и између жупе Будимља и жупе Добра река.

На сјеверозападној страни села Трепче, при врху, једна пространа зараван назива се *Црковна*. Остатака цркве, међутим, нема, па се вјерује да је то била земља неке од мјесних цркава или манастира Ђурђевих Ступова.

¹³ Да с стари Трепчани поменути „мрамор” на Спасојевици држали за неку светињу и са страхопоштовањем се према њему односили говори предање које и сада казују људи из овог села. Интересантна је, поред других легенди, прича да је неки сељак Голубовић из доколице извадио „мрамор” из земље и да је „послије пет минута поманиао, брстио трње и умро...” Од тада, послје враћања на првобитно мјесто, „мрамор” нико до прије неколико деценија није дирао. Међутим, неки млађи људи, вјерујући да се у овом споменику налази злато, разбили су га и тако уништили. (О предању везаном за овај и друге старе објекте - споменике у Трепчи видјети код: Рад. Вешовића *Племе Васојевића* (Сарајево, 1935, стр. 143-144); М. Раичевића, *Прошлост и становништво села Трепче*, стр. 71, и Милуна Мика Голубовића, *Трепча код Андријевице, Прошлост и кретање становника Трепче* (Пакрац, 1981, стр. 8-9).

¹⁴ Рад. Вешовић, *Племе Васојевићи*, стр. 143-144; М. Раичевић, *Прошлост и становништво села Трепче*, стр. 71-72; М. Голубовић, *Трепча код Андријевице*, стр. 8-9.

Више магистралног пута Беране - Андријевица, на тереси званој *Јастаће*, на излазу из Виницке у Тречпу, изнад Марсенића моста на Лиму, налазе се данас незнатни остаци још једне цркве. Једно предање говори да је ту цркву наводно подигло братство Војиновића и да је посвећена њиховој слави Св. Јевстатију. Отуда јој и име *Јастаћа*. У народу се говори да је *Јастаћа* била и манастир, можда метох манастира Ђурђевих Ступова. Али историјски није тачно познато ни када је подигнута, ни када је страдала (по једном казивању то је било средином XVII столећа). Има индиција да је могла бити спаљена 1738/39. године, када и манастири Ђурђеви Ступови и Шудиково. Тада су Турци, а можда и 1690/91. године, разорили и многе друге цркве и манастире „на светим водама Лима” Оно што се са сигурношћу може тврдити јесте да је *Јастаћа* била зидана од камена и кречног малтера и да је била и фресколикана (остаици зидова са траговима фресака откопани су када је преко терена црквине прокопан колски пут Беране-Андријевица, двадесетих година овог вијека), а око ње је било веома старо гробље, у чијим гробовима су налажени „огромни људски костури”

Кроз средњовјековну Тречпу је пролазио и тзв. лимски пут, који се од Плава одвајао од зетског пута (у Светостефанској повељи помиње се под именом „велија цеста”) према Будимљи и водио даље ка граду Бихору и тргу Никољпазару (Никољцу) на Лиму, гдје се укрштао са саобраћајницом која је водила од Дубровника правцем Требиње Оногшт (Никшић) - Пирлитор - Пљевља - Јабука - Пријепоље - Никољпазар Бихор Будимља. Трагови тог најстаријег караванског пута запајају се и на терену Тречпе.¹⁵

III

Већ је споменуто да је Тречпа уписана у дефтер Скадарског санцака 1485. године са 60 домаћинстава, у нахији Будимља, која је припадала кази Бихор заједно са нахијама Зла Ријека, Плав и Коморани (бјелопољски крај). У дефтеру се за Тречпу, као и за остала насеља будимљанске нахије, наглашава да је „хас горе поменутога”, што значи да је султаново добро, које је дато на управу скадарском санцак-бегу, са свим приходима.¹⁶

Харачом и другим наметима била су обавезана сва домаћинства Тречпе, и то по именима како слиједи: Оливер син Радосаља (Радосавов), Радовац син Вукче, Радосав син Мома, Радашин син Радмила, Остоја син му, Брај(т)а син Радешина, Ненада Сиромах, Добрашин син Рајка, Мијат

¹⁵ Гавро Шкриванић, *Мрежа путева према Санстефанској, Грачаничкој, Дечанској и Светоарханђелској повељи*, Историјски часопис V (Београд, 1956); М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, стр. 27-29. - У овој мојој књизи опширније су наведени извори и литература о саобраћајним везама Лимске долине са сусједним областима и старим путним правцима који су водили кроз Горње Полимље.

¹⁶ S. Pulahu, *Defteri* ..., стр. 73-119; М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, стр. 99-101, 116-117.

брат му, Божидар син Степана, Тодор брат му, Радич син Богдана, Стојан син Дабижива, Вукота син Милана, Вукосав брат му, Оливер син Ненаде, Ђуро син му, Радич брат му, Вукча син Радича, Радохна син Радешина, Радовац син Ненаде, Радосав син Бељака, Радохна син Божидара, Оливер син Божидара, Степан брат му, Радоња син Рајка, Радич син Радосаља, Оливер брат му, Вукашин син Радашина, Богдан, син Новака, Добрашин син Ивана, Милован син Радашина, Оливер брат му, Радоје син Радашина, Иван син Дмитра, Радоња син Радашина, Божидар син Ненаде, Дмитар син Радеша, Вукота син Радеша, Радохна син Радеша, Вук син Радешина, Петар син Братеша, Радосав син Ненаде, Божидар син Радича, Радохна син Новака, Вукша његов брат, Радешин син Радича, удовица Радака, удовица Строја, удовица Радосава, удовица Тодора, удовица Цуца (Цуца), удовица Ерменка, удовица Вуја, Радич син Божидара, Радосав син Добрашина, Радич син Вукашина, Радосав син Бранка, Радич син Ненаде и Вучета син Радешина.¹⁷

Као што се из овог списка да запазити, највише је мушких имена са словенском основом - четрдесет два, док је „сасвим мален удио имена хришћанске традиције, тзв. календарских имена: само по једном *Дмитар*, *Ђуро* (скраћено од *Ђурађ*, *Иван*, *Петар*, *Степан*, *Тодор* (спационирао М. Пешикан - М.Д.) - једва изнад десетог дијела пунољетних мушких житеља тадашње Трепче”. Занимљиво је истаћи да је међу тадашњим Трепчанима и пет Оливера (несловенско име), од којих је први уписан Оливер син Радосаља, вјероватно кнез, будући да су Турци сеоске старјешине и друге главаре прве уписивали. Још занимљивије је да међу очевима нема ниједног Оливера, што дјелује „готово модерно”¹⁸

Анализирајући стара имена из Трепче, М. Пешикан каже да му је то био повод „да се каже која ријеч о старим полимским именима” уопште. Историска именска грађа из Полимља (из Дечанских хрисовуља, Бањске гј. Светостефанске хрисовуље и турског пописа из 1485), свједочи и о релативно бројном српском становништву Горњег Полимља, посредно имена „свједоче и о некадашњим сучељавањима и укрштањима дијалекатских граница у зони Полимља, а својим општим карактером показују да је граница према албанским насеобинама тада текла јужније од слива Лима”¹⁹ Но, то је тема за истраживача историје језика, а моје је да се вратим на још нека објашњења из прошлости Трепче.

IV

Пада у очи да је у Трепчи 1485. године било више удовица него у неким другим бројним полимским селима, а и број самачких домаћин-

¹⁷ S. Pulahu *Defteri...* стр. 73-119; М. Пешикан, *Стара имена из Трепче и око ње*, стр. 71-72.

¹⁸ М. Пешикан, *Стара имена Трепче...*, стр. 72

¹⁹ Исто, стр. 72-75.

става није био мали. На име испенце (личног пореза) сваки мушки носилац домаћинства био је задужен са по 25 акчи (турска новчана јединица која се понекад преводи и са аспра), док су удовице плаћале 6 акчи годишње. Тако је укупан годишњи износ испенце износио за Трепчу 1.362 акче: (у оно вријеме за једну акчу се могло купити 5-6 ока пшенице). Осим тога, Трепчани су били обавезни и на друга давања и намете. Тако њихово годишње задужење било је 62 товара жита (пшенице 15, ражи 15, проса 12 и овса 20 товара), што је у новцу износило 1.310 акчи: затим 2 товара сочива (или 30 акчи), и товар грашка (20 акчи); такса на баште је износила 44 акче, на кошнице пчела 34 акче, на свиње 20 акчи, на лан 58 акчи, ушур на два витла (воденице) 60 акчи, траварина 215 акчи, дрварина 86 акчи, на воће (шљиве) 10 акчи - укупно 3.204 акче (заједно са личним порезом). Ако ова давања упоредимо са наметима других села нахије Будимља и Зле Ријеке, уочава се да је Трепча спадала у ред средње имућних. Иначе ови намети у оно доба нијесу били неподношљиви, али ће се натуралне и фискалне обавезе касније са слабљењем Османског царства све више увећавати.

Будући да су горњополимска села од прве половине XVIII стољећа прошириле се племенско име Васојевићи с њиховим насељавањем и у долини Лима у прва два вијека турске владавине припадала султановом хасу, то је њихово становништво било, донекле, у нешто повољнијем положају у односу на рају других области, имало је статус сточара филурџија, са доста широком унутрашњом самоуправом. Турска власт ни овдје, као ни у другим филурџијским областима, са сличним друштвено-економским статусом становништва, није ишла дубље и даље од администрације нахије. Село је у таквом систему организације власти било одговорно органима нахије, а то значи да је до њега, села, сасвим мало допирала турска управна власт. Свако село је имало своје органе самоуправе на челу са кнезом. Ти органи су служили као трансмисија између турских управних власти и становништва, раје, у селу. Органи самоуправе непосредно су управљали селом као колективом и били су одговорни за извршење обавеза сваког обвезника према турској држави и феудалцу - спахији. Село је у цјелости, као колектив, било одговорно, поред осталог, и за одржавање реда и мира у свом атару. Такав је положај у прва два вијека турске владавине имала и Трепча.

О Трепчи као граничном селу нахије Будимља са сусједним селом Церешњевом (данашњим Трешњевом), које је имало 33 куће а припадало је нахији Зла Ријека, има нешто података и у попису (дефтеру) Скадарског санџака из 1582/83. године, гдје је уписано са само 12 кућа, што је изненађујуће мало у односу на турски попис из 1485. године.²⁰ По овом другом сачуваном турском попису у нахији Будимља

²⁰ До података из опширног пописног дефтера Скадарског санџака Н 416, из 1532/83, године, фотокопије бр. 269-301, дошао сам добротом академика Милана Васића, који поседује фотокопије овог Дефтера (видјети: М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, стр. 134).

су била 32 села, са 590 уписаних домаћинстава, што је за 260 домаћинстава мање (или 44 одсто) него прије сто година.

У сусједној нахији Зла Ријека уписано је мање 59 кућа, а у нахији Плав 164 куће. Праве разлоге бројног смањења домаћинстава у Горњем Полимљу тешко је утврдити. Вјероватно је на смањење броја домаћинстава могла бити од утицаја нека од великих епидемија - куге, колере, или пак неке друге болести. Иначе, узрока политичке природе (могућих разура због евентуалних буна становништва) оновремени извори не биљеже.

Посебно је тешко објаснити како је по попису из 1582/83. године у нахији Будимља дошло до смањења тако великог броја домаћинстава, односно становништва. Произлази да је Трепча, ако бисмо узели као тачан податак да је у овом селу тада било само 12 кућа (а сто година раније 60 кућа), највише изгубила становништва и свела се на једну петину. Додуше, има и других насеља у нахији Будимља која су приказана са знатно мање домаћинстава. Село Боровци (свакако данашња Ровца) 1485. године имало је 12 домаћинстава, а у попису 1482/83. године се констатује да је *мезра* (седиште), дакле без иједног домаћинства.²¹ У овом другом попису јављају се и нека нова села, као на примјер Бања са 32 домаћинства, што представља велику тешкоћу за ублификацију (размишљам да је у питању Бањевац, а по редоследу уписаних села могло би бити и Долац).

Да је пописивач нешто можда погрешно разумио пописујући домаћинства Трепче говори и чињеница да је одмах иза ње описао и село Чеоглавина (?) са 6 кућа (највјероватније је у питању Чеоча Глава, данашњи заселак Трешњева). Чеоглавина се, иначе, не помиње у попису прије сто година. Иначе назив је сасвим стар, слично име спомиње се у старим српским споменицима.²² Чеоча Глава заузима простор на нагибу Стањевог брда према Трепчи, и чини међу са Трепчом. Поставља се питање: није ли овај заселак био у саставу Трепче крајем XV стољећа, а сто година касније га је турски чиновник видио као посебно село? Ако је тако, а изгледа да јесте, заселак Чеоглавина (Чеоче Глава) постало је саставни дио Трешњева тек касније, у вријеме насељавања васојевихких братстава. На такав закључак као да упућује чињеница да нема породица братства Чукића у Трепчи, мада се зна да је и ово братство, као и братство Лалевића, преотимало имања старих Трепчана Војиновића, због чега су се неки од њих морали одселити у Бихор и Србију.

Али и да је село Чеоглавина са својих 6 кућа било издвојено из атара Трепче, опет је број домаћинстава више него за двије трећине мање у Трепчи у односу на стање од сто година раније. Да нешто са пописом из 1582/83. године није у реду показаћу анализом једног другог оновременог, истина нешто млађег, писаног документа.

²¹ *Историја Црне Горе III*, Титоград, 1975, стр. 540, 542 (Милан Васић).

²² Стојан Новаковић, *Село*, (СКЗ, 18), стр. 103.

Наиме, тачност података из пописа дефтера из 1582/83. године, не само у случају Трепче него и других полимских села, доводи у сумњу *Опис скадарског санџака* који је, по налогу владе Млетачке Републике, сачинио њен ревносни службеник Маријан Болица 1614. године. Он је својим опширним извјештајем, између осталих нахија Скадарског санџака, пописао и села у нахијама Плав и Зла Ријека - Злоречица. Његов опис, међутим, није обухватио нахију Будимља (од краја XVI стољећа она се назива и Хас), што наводи на помисао да је она тада административно-територијално припадала неком другом санџаку, можда призренском или херцеговачком, у чијим саставима је и раније повремено била. Боличин извјештај обавјештава, између осталог, и о томе да је нахија Плав изложена насртајима сјеверноарбанашких племена, нарочито Климената. Ово католичко арбанашко племе је, осим плавског подручја, угрожавало и становништво Зле Ријеке, па и других крајева на горњем току Лима. Болица каже да је због тога султан наредио да се у плавском крају у Плаву и селу Гусињу - подигну утврђења и ондје смјесте посаде како би се заштитили посједи спахија и спријечио даљи продор Климената.²³ Та клименачка сточарска експанзија ће потрајати још 150 година, о чему приповиједа и Лалићев јунак Ладо Тајовић. Борба са Климентима трајала је све док их Васојевићи, Шекуларци, Величани и друге етничке заједнице нијесу истјерали из долине Лима, скренувши ту експанзивну арбанашку струју према Метохији и Косову.²⁴

У поменутом Боличном опису назначена су имена села плавског и андријевићког краја са бројем кућа, војника и старјешина - кнезова. Попис нахије Зла Ријека Болица је отпочео од села Трепане (Трепче), наводећи да је у њему старјешина Драгоје Луков, да има 72 куће и 189 војника.²⁵ Занимљиво је истаћи да се у овом попису Трепча први пут јавља у саставу нахије Зла Ријека, издвојена из нахије Будимља (Хаса). Тиме гранично мјесто Трепче није промијењено.

Из упоређења Боличиних података са онима из турског пописа из 1582/83. године, старијег непуне три деценије, уочава се да у њему нијесу пописана ни сва села нахије Злоречице, а тих разлика има и у плавској нахији. У Боличином попису нема помена Забрђа, Краља, Анцелата и Пода - села која се спомињу у поменутом турском попису. Очигледно је да је Боличино село Злоречица обухватало и села Анцелате и Пода, а било је и сједиште истоимене нахије, док је Краље највјероватније исказано под именом Божићи, које је уписано као село са 80 кућа и 200 војника (по попису из 1582/83. године, Краље је посебно пописано са 66,

²³ Маријан Болица, *Опис санџака скадарског*, Старине XII, стр. 166-193; Павле Аполоновић Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости II*, Цетиње, 1994, стр. 95-96.

²⁴ Рад. Вешовић, *Племе Васојевићи...*, 133-135; М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, 222-233 (тамо сам назначио потпуније изворе и литературу о борбама између сјеверноарбанашких племена и Васојевића и других српских етничких заједница за превласт у области Горњег Полимља).

²⁵ М. Болица, *Опис санџака скадарског*, Старине XII, стр. 166-193

а Божиће са 26 кућа).²⁶ Што се тиче Забрђа, он је, по свему судећи, уписано под старјешином села Слатке (Слатине), јер прије тридесет година оба села су имала свега 36, а по Боличином попису 37 кућа. Да је турски попис био мањкав, изгледа више због пропуста чиновника-пописивача него због стварних промјена на терену, говори и чињеница да је по доста вјеродостојној Боличиној статистици, на примјер, у селима нахије Злоречица било 424 куће, двоструко више него по турском попису од прије 30 година. А зар је било могућно да се број домаћинстава увећа стопроцентно за само три деценије!?

Примјер Трепче најбоље илуструје да се радило о пропустима, немарности или необавијештености турских чиновника. Јер како би се могла другачије објаснити толика разлика: да се од 12 кућа, колико је уписано у турски дефтер 1582/83. године, послје 30 година појаве 72, или шест пута више! Подаци с почетка XVII стољећа, ако се упореде са онима о домаћинствима у Трепчи по попису из 1485. када је констатовано да село има 60 домаћинстава, одражавају реалан раст становништва за ондашње вријеме - за непуних 130 година број кућа се повећао за 12, или за око 20 процената. Судећи по Боличиној статистици, с обзиром на број војника (189) може се такође закључити да је у Трепчи, а слично је и у другим селима данашњег андријевичког краја, било прилично задржних породица.

V

Све претходно речено говори да је Трепча била релативно густо насељена у средњем вијеку и током прва два вијека турске владавине. Подаци које сам спомињао, као и предање, говоре да је данашња област Васојевића била насељена словенским становништвом које је припадало српским племенима. Жупа Будимља, којој је у доба Немањића, а и касније, као турској нахији, припадала Трепча, била је једна од средишњих жупа у старој Рашкој. Све индиције говоре да је ова жупа била у домену владарске куће Немањића од друге половине XII до друге половине XIV стољећа.²⁷ Посједи у овој и сусједним жупама припадали су, осим властели, и манастирима: Ђурђевим Ступовима, Дечанима, Бањској, а вјероватно и Шудикови и другима. И за цркву Јастаћа држи се да је била манастир и да су је подигли Немањићи. Први

²⁶ У нахији Зла Ријека Болица је описао осим Трепана (Трепче) још ова села: Слатку (Слатину), старјешина Периша Вујанов, 37 кућа, 78 војника; Трешмјевци (Трешњево), старјешина Андрија Бојов, 29 кућа, 52 војника; Зларијека, старјешина Вучета Рајчев, 63 куће, 130 војника; Божићи, старјешина Вукашин Раичев, 80 кућа, 200 војника; Цецуни, старјешина Дмитар Јоков, 42 куће, 100 војника; Ђулићи, старјешина Лако Милов, 33 куће, 70 војника; Паношеница (Првошевина, данас Бојовићи), старјешина Томаш Батрићев, 70 кућа, 150 војника; Сеоце, старјешина Оташ Николин, 40 кућа, 190 војника. (Видјети: М. Болица, *Опис санџака скадарског*, Старине XII, стр. 166-193; Рад. Вешовић, *Племе Васојевићи*, стр. 135-144; М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, стр. 137 и даље.

²⁷ М. Дашић, *Васојевићи од помена..* стр. 61-83; Марко Цемовић, *Васојевићи*, Београд 1993. стр, 103-121.

познати Немањић који је управљао Жупом Будимља звао се Првослав, син великог жупана Тихомира, најстаријег брата Стефана Немање. Он је био и први ктитор манастира Ђурђевих Ступова. Други Немањић који је управљао овом жупом био је Стефан, ослијепљени син краља Милутина, који је после очеве смрти, 1321. године, постао краљ Србије, познат под именом Стефан Дечански. Да је у доба жупана Првослава или касније подигнута и у Трепчи црква Јастаћа - поуздано се не може тврдити. У сваком случају, трагови старине и развалине ове цркве, као и други трагови, упућују на закључак да је Трепча можда припадала неком од манастирских властелинстава, највјероватније Ђурђевим Ступовима, чија даровна повеља није сачувана.

Стари слој српског становништва Трепче, као и других насеља у долини Лима, могао је бити, после Косовског боја (1389), нешто појачан пребјезима са Косова и Метохије, због угрожености од турских провала и пустошења. Предање да су данашњи Војиновићи у Трепчи (2-3 куће) дошли са Косова и да су, као успомену на своју напуштену Трепчу, и новом насељу дали наводно исто име, донекле може да буде индикативно да је неких пресељавања са оних страна, у онда доста заклоњено и Турцима снепутно Горње Полимље, заиста могло бити. Иначе није спорно да су Војиновићи у Трепчи остатак најстаријег слоја становништва и да су их Васојевићи „нашли по досељењу у Трепчу”, и то само „њихове три куће”²⁸ Што се тиче имена села Трепче, њихово предање је у несагласности са историјским изворима. Јер, и име и насеље је свакако, старије и од Косовског боја. Осим тога, зна се да је име изведено од глагола тријебити, а рељеф Трепче одговара крчевини.

Војиновићи у Трепчи, као најстарији становници, предањем везују своје поријекло за истакнуту српску властелу: војводу Војина и његова три сина који су били у родбинским односима са Немањићима, а у вријеме владавине цара Душана уживали и велики углед на његовом двору.²⁹ Њихово предање да потичу од великашке породице Војиновића и да су, прије него што су се овамо деселили, столovali „На бијелу граду Вучитрну” - историјским писаним изворима не може се доказати. Није могуће провјерити ни казивање да су они на помеђи Трепче и Веничке, изнад моста на Лиму који повезује ова села са Марсенића Ријеком, наводно изградили цркву и посветили је светом Јевстатију, својој крсној слави (3. октобар), а која је названа Јастаћа, као и неке друге податке из тог предања. Биће да је то предање - као предања братства и племена, која се родбински везују за далеке историјске претке, често и владарске лозе и великашке куће - накнадно настало, вјероватно онда када су Војиновићи као старинци били угрожени од новодосељених васојевићких братстава.

²⁸ Р. Вешовић, *Племена Васојевићи*, 144; М. Раићевић, *Прошлост и становништво села Трепче*, стр. 75-77.

²⁹ Развијено предање о поријеклу Војиновића у селу Трепчи приближило је М. Раичевићу у раду *Прошлост и становништво села Трепче*, 64-70, 76-80.

О старини Војиновића, њиховом поријеклу и кретању, синтетички је предање саопштио и Михаило Лалић, описујући старог Војкана Војиновића, једне од личности у роману РАТНА СРЕЋА. Ево тог пасажа:

„Из велике собе кроз прозор куља дим дувански и галама, по томе видим да се нијесу још разишли. Једни су остали, други су им послјије придошли - није их мање него прије. Дохрамао је стари Војкан - он ће остати до до вече да накнади оно што је заkasнио. Потомак је Војновића са Косова - тако су му пренијели његови стари, а нешто им се ипак мора вјеровати. Предање каже да су пред Турцима побјегли из Трепче и из Вучитрна прво у Бијело Поље, Никољпазар, а затим уз Лим у Васојевиће, гдје су селу Трепчи дали име које и данас носи за успомену на стари завичај. У тој другој Трепчи, кажу, остале су и до данас неке њихове породице. Један се преселио у Бјелуху испод Чакора, гдје се зову Бјелановићи; други су се били смјестили у село Дољу код Гусиња - гдје се у доба Немањића помињала једна Трепча - али су их одатле истјерали Албанци Вусањци. Ови овдје су из Доље. Не личе баш на Милоша Војиновића из народне пјесме - нит су брзи, ни проициљиви. Само поједноме могло би бити да су у неком далеком сродству: овчари су и вазда имају млијека и смока на претијек”³⁰

Шта је све историјска истина из овог предања о старом роду Војиновића и селу Трепчи веома је тешко утврдити, јер писаних докумената на основу којих би се све те верзије могле потврдити нема. Као што је већ речено, њихова прича о бјежању са Косова, чини се, представља опште мјесто из предања по коме је, нема сумње, било склањања, бјежања пред Турцима од краја XIV и у XV стољећу. Што се тиче казивања о родбинској вези Војиновића из Трепче са властелом Војиновића са Косова, оно се не разликује од оних других прича братстава истог презимена која такође доказују да воде поријекло од исте великашке куће (Војиновићи на Дурмитору, у пљеваљском крају, Херцеговини, Шумадији, Бихору и др.). Можда су Војиновићи у Трепчи били бројно братство до краја XVII стољећа и да су, како њихово предање казује, имали „преко 100 чланова”, братственика.³¹ Јер, Боличин попис из 1614. године свједочи о бројности старијег слоја становништва Трепче. Али колики је био удио данашњих Војиновића у оних 189 војника Трепче - никада се неће сазнати.

Глобално се може рећи да су за Трепчу, као и за читаву област Горњег Полимља, од судбоносног значаја били догађаји који су се збили средином XVII стољећа, када су Турци ухватили будимљанског митрополита Пајсија и живог га одрали, поубијали знатан дио монашког братства Ђурђевих Ступова, мирског свештенства и народних првака. Десило се то послјије тајно одржаног сабора Српске право-

³⁰ Михаило Лалић, *Ратна срећа*, Сабрана дјела, Београд 1981, стр. 25-26.

³¹ М. Раичевић, *Прошлост и становништво села Трепче*, стр. 78-80

славне цркве у Ђурђевим Ступовима 1653. године, на коме је вијећано о могућем успостављању веза и сарадње са Светом столицом у Риму ради превозивања са западним хришћанима и вођења заједничке акције против Турака.³² Посљедице тог догађаја биле су катастрофалне за српски народ на горњем току Лима. Послије тог догађаја постепено се гасила и Будимљанска митрополија, да би коначно нестала крајем XVII или првих деценија XVIII стољећа. Тада је, могуће, страдала и црква Јастаћа, али о томе поузданих извора осим народног предања нема.

До масовног помјерања старог слоја српског становништва са горњег тока Лима дошло је 1690. године, за вријеме Велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем, па и касније. Тада је Трпачу напустило у већини становништво, не само породице из братства Војиновића.³³ Догађаји који су затим слиједили још више су утицали на проређивање старог слоја становништва из Полимља. Осим бјежања од освете коју су чинили Турци (предузимајући разне казнене експедиције), и климентачки експанзивни сточари су наваљивали и потискивали стари слој српског становништва, у жељи да овладају простором Полимља. Њиховом продору са Проклетија погодовала је друга сеоба Срба под пећким патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакадентом, који је са својом пратњом, напустивши Пећ, одступао преко Шекулара и из равнор Хаса, од Ђурђевих Ступова, упутио се ка Новом Пазару и Шумадији. Било је то 1738. године. Тада је и око 40 одсто становника Шекулара напустило своју територију, а из проријеђених села поред Лима тај проценат одбјеглих је био и много виши. Убрзо је услиједила и разура Васојевића 1738/39. године, па је Ходаверди Махмудбеговић, пећки паша, много народа насилно преселио у Метохију да би га онамо држао под контролом. Том приликом страдали су и древни манастири Ђурђеви Ступови и Шудиково, средишта вјерског и културног живота у овој области, а разорене су и многе мање цркве. Сва та страдања нијесу могла да мимоиђу ни становништво Трпаче, па су вјероватно тада страдале и цркве на њеном простору.

VI

Одмах послје друге сеобе Срба 1738. године, а можда и нешто раније, Трпачу су почели насељавати поједини васојевићки родови. Ти први досељеници, како народно предање казује, затекли су само три

³² Јован Радоњић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, Београд 1950, 301-303, 316-320; М. Дашић, Васојевићи од помена..* стр. 150-152, 189.

³³ Милисав Лутовац је у својим антрополошким проучавањима Бихора и Корита утврдио да су се неки Војиновићеви из села Трпаче на једном од отих селидбених кретања задржали у Бихору. Он је нашао да их „У селу Јагоче има и данас 8 кућа. Славе св. Јевстатија. Рано су доселили из Трпаче (Будимљанска жупа), где и данас живе две куће њихових рођака. Они припадају најстаријем слоју полимског становништва. И бихорски Војиновићи су имали своју земљу, па су је због насиља напуштали или продавали. Много Војиновића је насељено у околину Краљева”. (Милисав Лутовац, *Бихор и Корита*, САНУ, Београд 1967, стр. 99.)

старосједилачке породице Војиновића, што говори о готово запустјелости села. Васојевићи, племенски организованији, бројнији и снажнији, у првом реду братство Чукића из сусједног села Трешњева, које је „тада било густо насељено Васојевићима”, силом су потиснули богатије Војиновиће, због чега је један број њих био принуђен да бјежи к Бихору, Горњим Селима и Србији.³⁴ Тако је већ у првој половини XVIII стољећа извршена потпуна смјена старијег слоја становништва у Тречки новодосељеницима Васојевићима.³⁵

Тречку је населило бројно братство Голубовића са својим огранцима: Раичевићима, Ивановићима, Нововићима, Васовићима, Павићевићима и Миковићима (касније се одселили на Буче). У Тречку су се доселили и Јочићи, род близак са Голубовићима, и то одмах после догађаја 1738/39. године. Иначе, насељавање Горњег Полимља Васојевићима из Лијеве Ријеке и разним братствима (родовима) из осталих брдских и староцрногорских племена трајало је током читавог XVIII стољећа, па и касније. У Тречки су се од старог становништва до данас одржале само 2-3 куће Војиновића, повезујући се кумствима, побратимствима и другим видовима орођавања са јачим васојевићким родовима.³⁶

Предак Михаила Лалића - Тодор Лала Дабетић доселио се у Тречку тек у другој половини прошлог стољећа. По Лали старијем од Тодора његови потомци су се и прозвали Лалићи. Лалића братственика писца М. Лалића, има и у сусједном селу Веничкој, а много више их је у разним крајевима наше земље.

VII

Од почетка XVIII стољећа нестаје хаса-земље на горњем току Лима. Једино је Шекулар остао у аграрноправном положају из прва два вијека турске владавине. На осталом простору имовинскоправни односи постепено су замјењивани полувичкијским продукционим односима. Полузапустјелу земљу скадарски санџак-бегови, односно паше, издијелили су за вјерност исламизираним родовима, братствима из Плава и Гусиња и њихове околине. Тако су сва села у Васојевићима издијелена на беговске читлуке. Осим плавско-гусињских феудалних породица, међу којима су највише читлука у Горњем Полимљу посједовали бегови Шабанагићи, односно њихови рођаци Реџапагићи и Пашићи, један дио читлука је припадао (нпр. Веничка) и познатој беговској кући

³⁴ Да су Војиновићи у Тречки до великих сеоба Срба били бројни говори чињеница да их данас има не само у Бихору, Краљеви и његовој околини већ и (њихових потомака) у Војводини. Занимљиво је истаћи да преостали Војиновићи у Тречки и данас говоре да се наводно највише њих „вратило у Тречку на Косову, код оних рођака који се отуда нијесу ни помјерали”. (М. Раичевић, *Прошлост и становништво села Тречке*, стр. 79).

³⁵ О томе опширније у мојој књизи *Васојевићи од помена...*, стр. 217-291.

³⁶ Рад. Вешовић, *Племи Васојевићи*, стр. 144; М. Раичевић, *Прошлост и становништво села Тречке*, стр. 79-80.

Ђоровићима из Лозне (Бихора). Бегови Редепагићи су, послије Шабанагића, који су стајали на челу гусињске нахије, имали највише читлука у данашњем андријевичком крају. И они су били носиоци турске власти на овом простору. Поред других читлука њима је као посјед припадала и Трепча.³⁷ Према томе, Трепчани су били у полувластитој аграрно-правном односу још од прве половине XVIII стољећа па све док Трепча није ослобођена и постала саставни дио слободне Црне Горе (једна половина 1858/59, а друга 1878. године).

И у административно-територијалном погледу од краја XVII и почетка XVIII стољећа дошло је до промјена у Горњем Полимљу. Из једног турског извора (из октобра 1685) види се да је нахија Будимље чинила један кадилук са удаљеним Пријепољем. Тада се судска надлежност „кадије Пријепоља са Будимљом” протезала на нахију Вранеша.³⁸ На основу овог изворног податка може се закључити да је онда, још прије устаничког таласања 1688-1690. године, нахија Будимља била у саставу херцеговачког санџака. Трепча, која је од почетка XVII стољећа припадала нахији Злоречица, сасвим је извјесно, није мијењала свој положај - остала је међа између скадарског и херцеговачког санџака. До када је нахија Будимља остала у саставу херцеговачког санџака тешко је поуздано рећи. Оно што је извјесно јесте да је и будимљански крај од почетка XVIII стољећа ушао у састав новоформиране гусињске казе (називане и Шабанагића нахија); дакле, Будимља је изгубила статус самосталне нахије. Од оног времена Трепча се нашла негдје у средишњој дијели гусињске нахије, која је чинила саставни дио скадарског санџака.

Турска влада (Висока Порта) у административно-територијалном погледу ништа није мијењала у области Горњег Полимља све до 1858/59. године, када је дошло до разграничења Црне Горе и Турске, под међународном контролом. Али неколико година и прије повлачења границе између Црне Горе и Турске на овој страни, Трепча је у ослободилачком покрету од 1853. године, који је Васојевиће дигао на ноге, била ослобођена. Њено становништво, као и осталих Васојевића, престало је да плаћа харач и друге намете Турској. Сељаци су постали слободни баштинници, а црногорска власт је функционисала онако како ју је организовао војвода Миљан Вуков и капетани именовани од стране књаза Данила. Такво стање је потрајало све док Међународна комисија, састављена од представника великих европских сила 1858/59. године, није извршила разграничење Црне Горе и Турске и на овој страни.

Међународна комисија је граничну линију кроз Васојевиће грубо означила августа 1858. године, и то: од Кома ријеком Перућницом и Злоречицом до Лима, затим средином корита Лима до ушћа Трепачке

³⁷ М. Дашић, *Васојевићи од помена...*, стр. 233-244; М. Цемовић, *Васојевићи...*, стр. 281-282.

³⁸ Глиша Елезовић, *Турски споменици I*, стр. 864-867; М. Дашић, *Васојевићи од помена...* стр. 211.

ријеке, а онда ју је скренула на запад средином корита ријеке, дијелећи село Тречу на црногорски и „турски” дио, да би се даље провела источним падинама планине Турије ка Јеловици и Бјеласици, одакле се граница гребенима враћала ка југозападу, вододјелницом Лима и Таре, до планине Кључа, и оданде се спуштала на Тару, близу „турског Колашина”. Гавро Вуковић у својим мемоарима истиче да је његов отац војвода Миљан Вуков, који је био Међународној комисији први консултант на терену, лично много допринио да Комисија унесе у свој протокол о разграничењу називе појединих географских појмова који су се налазили дубоко у долини Лима. Тако пише Г. Вуковић - када је Комисија дошла на мјесто „Криви До, он је то мјесто назвао планином Туријом, три сахата дубоко у Нахију. Лиму је дато име Дрчка ријека, која тече преко Трешњевица, селу Треччи дао је име Врањештица”. На основу таквог представљања терена, Комисија је постављала техничке нумере, граничне ознаке, које су одговарале „мјесту, а не имену” Заиста је војвода Миљан, знајући да чланови Комисије немају прецизних топографских карата, успио да разним досјеткама и извртањем имена појединих мјеста и ријека, прошири територију Црне Горе на најмање трећи дио Васојевићке нахије.³⁹

Васојевићи су 1858/59. године разједињени на „црногорске” и „турске”, односно на Горње и Доње Васојевиће. Тречча је том неправедно повученом границом, која је негирала петогодишње постојање слободне области Васојевића, њену јединствену геополитичку, историјску, културну, етничку и вјерску компактност и неке друге особености овог простора, гдје је била успостављена црногорска власт седам капетана, и сама доживјела трагичну подјелу. Њеном ријеком је ишла међудржавна граница подијеливши село, братства, па и поједине породице. Та граница ће остати - без обзира на незадовољство становништва у долини Лима, што се манифестовало у настављању буна и устанака и вођењем црногорско-турског рата 1862. године - непромијењена све до завршетка велике источне кризе 1876. године.⁴⁰

VIII

Послије првог међународног разграничења Црне Горе и Турске, Турци су у Треччи подигли граничну караулу, у народу запамћену као *Турска кула*, гдје су поставили и војну посаду. Ту караулу су васојевићки устаници уништили у устанку 1875. године. Одлукама Берлинског конгреса (1878) Црна Гора је уз међународно признање независности и територијално увећана за нешто више него двоструко. Међутим, није јој признато право да задржи цјелокупну ослобођену територију Васојевића, јер то није одговарало империјалним интересима Аустро-

³⁹ Гавро Вуковић, *Војвода Миљан Вуков и Васојевићи (мемоари)*, Цетиње 1928, стр. 26; М. Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, стр. 534-538.

⁴⁰ М. Дашић, *Васојевићи од помена*, стр. 538-570; М. Цемовић, *Васојевићи*, стр... 344-355.

Угарске. Територијално проширење црногорске државе на овој страни ограничено је само на простор источно од Злоречице до села Пепића и Горње Ржанице, укључујући ту и Велику под Чакором, Шекулар и ријеку Марсенића. Граница са Тречачке ријеке помјерена је на косу која обиљежава природну линију између атара села Тречче и Веничке, односно ишла је од карауле на Турији косом право у Лим, одакле је прелазила на десну обалу Лима, остављајући Марсенића Ријеку и Шекулар Црној Гори.⁴¹

Послије тог другог разграничења Тречча се у цјелости нашла у границама Црне Горе. Турске власти су на путу Беране - Андријевица, код кућа Нововића, на мјесту званом „бјелега” (стара *јабука*) изградиле ђумрукану - царинарницу, која је служила као једини службени прелаз између Црне Горе и Турске у Васојевићима све до коначног слома Турског царства на Балкану, 1912. године. Према томе, Тречча је и даље остала гранично село, историјска *међа* између Црне Горе и Турског царства. Била је то граница која је одвајала двије вјековима непомириво сукобљене стране - црногорску, која се борила за своју слободу и стварање националне државе, и османску, која је настојала да наш народ и даље држи под својом азијатском чизмом, политички, национално обесправљеним и социјално-економски деградираним.

Граница на Треччи, вјештачки одређена вољом великих сила и 1858-59. године и двадесет година касније у Берлину, дијелила је велико васојевићко племе на двије половине - Горње и Доње Васојевиће - и раздвајала и остале српске етничке заједнице од њихове матице Црне Горе. Али она је у истини била граница наде да ће убрзо доћи и до њеног потирања и до ослобођења и Доњих Васојевића. Тај политички, социјални и национални сан остварен је у Првом балканском рату, октобра 1912. године, када је коначно, послије толико буна и устанака, у којима је проливено много крви, народ овога краја доживио ослобођење сломом Турског царства. Пobjеда и извојевана слобода биле су утолико драже што је страдање народа узроковало и устанак у Доњим Васојевићима односно Беранском крају, у љето 1912. године, који ће Црна Гора узети као повод да прва од четири чланице Балканског савеза објави рат Турском царству - под оправданим изговором да јој је света дужност да узме у заштиту своје сународнике који су изложени тешким страдањима у беранској кази.

Октобра 1912. године коначно је нестало границе на Треччи. У разиграној машини Лалић је симболом *Међа* најдубље зашао у прошлост своје Тречче, и то не само на основу нарације предања него и на основу историјске грађе, коју је проучавао. На примјеру своје Међе он је показао како се предање и историјске чињенице могу на књижеван, умјетнички начин довести и до суштине историјске реалности. Но, најбоље да нам то сам писац каже:

⁴¹ Миомир Дашић, *Васојевићи у устанцима 1860-1878. године*, Подгорица 1992, стр. 609-671.

„Прогласили су ријеку Међу за границу, средином корита, и Турке су убиједили да је тако од старине пола Иванбеговина, а само друга половина Турска. И кад би дошле турске харачлије, прешло би село на другу обалу, на ове наше њиве ондје, као да је сеоба настала. Бркати, крупни, грлати дивљаци, са сјекирама, довикивали су тада ефендијама да се врате с миром и да се губе одатле док није пала крв јер они неће плаћати порезе никаквим божјим Мухамедима, па нека их има колико на гори листа!

И куга је дошла до Међе, али даље није могла. Они су заорали свуд наоколо по брдима и поред Лима да им куга не прелази из ‚турских‘ крајева. Кугу је у ствари зауставило нешто друго: вјероватно да у изворима постоји неки фаг или неки противотров што разара бациле - у Индији су пронашли таква села која која су остала здрава док болест разара свуд наоколо, и пронашли су тамо фаге у бунарима.

Затим сврака... Прогласили су да је она турска птица, и да лети свуд гдје је ‚турско‘, и да даље не смије. Свуд низ Лим има сврака по баштама и око вароши и у житима, али још нико живи није видио свраку у Међу да залута. Можда је и то нешто због воде, или због нечег што је у води, или се просто тој птичјој врсти не свиђа село ужљебљено међу брдима још ником није пало на ум да то проучава, а неће ни у будуће - тек Међани су то искористили, и то им је био доказ за границу.

Послије су почели да им долазе цетињски порезници, а Међанима се ни то није допало да дају паре, а да не знају зашто. Ишћуђавали су се - откуд слободни људи да плаћају порез?... И онда би домаћини прешли преко ријеке, онамо на ‚турску‘ земљу, и одатле су слободно ружили и господара и Цетиње и цетињске празнове који народу нијесу ништа дали а хтјели би да узимају и да им се даје, и још да им неко чува леђа до Турчина сто година, а они да се гоје, славу стичу и крупњају тамо...”⁴²

Лалићева Међа (=Трепча) и послије слома Турског царства, када су и Доњи Васојевићи постали саставни дио Црне Горе, остало је гранично село између два дијела раније подијељених Васојевића, односно Андријевичке и новоформиране Беранске области. Касније, у доба Краљевине Југославије, па и деценију послије Другог свјетског рата, Трепча је и даље остала на међи између Андријевичког (коме је припадала) и Беранског среза. И данас је њен положај исти: раздваја и повезује општине Андријевица и Беране.

Дакле, било је довољно историјских чињеница да Михаило Лалић своју родну Трепчу назове поетичнијим именом Међа.

⁴² Михаило Лалић, *Зло прољеће*, 243-244.